

АРТ, ХАР, АРГЫЖЫЛГА

Кышкы автоорукту ажаап тудары ындыг-ла белен эвес. Ол, бир талазында, агаар-бойдустун байдалында база хамааржыр.

Тыванын иштиги девискээринде хар чуга-даа болза, Саян оруктарында болгаш улуг арттарда хар улуг дүжкенинде ол оруктары ажаап тудары бергедеп турар. Ылангыя Танзыбейни орук-септелге-тудуг эргеле-тинип харыылап турар участогунда байдал элээн нарыыдап турар.

Хар улуг чаттанында автомашиналарын аргыжылдыгына бергедеширини тургузуп турар. Артың кырында хар октаар 2 машина, 2 автогрейдер, сай-довурак чаштырар ийи машина доктаамал ажылдап турар. Артын адаанда четчир санныг техника, ажилчы-нары тургускан. Орукчуларын бир демниг ажилының түнелинде, автомашиналарын аргыжылгазы үзүктелбейн турар.

Абаанын орук-септелге-тудуг эргеледи Ак-Довурак — Абакан аразында оруктун 100-кү километринде артта доктаамал ажилдаар ажилчынары, четчир санныг техниканы тургускан. "Тыва автоорук" эргеледи (С.Санаа) берге байдалда ажылдап турар орукчуларны кывар-чаар материалдар-биле үзүктелдирбейн хандырып турар.

Сергей ХЕРТЕК.

ИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН
Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгепзэн

№13 (16318) ■ 2001 чылдың февраль 1, четверг ■ Ат салган шагы 18.15 ■ Садар өртөз 3 рубль.

ЧАГААЛАР — сагыш-сеткил илдерели

■ Болуушкуннар ■ Бадыткалдар ■ Медээлер

ЮБИЛЕЙИВИСКЕ УТКУШТУР

СУМУ ЧАГЫРГАЗЫНДА

2001 чыл бистинг Теве-Хая суурувуска онзагай чылдарның бирээзи болуп турар. Чүзү-биле онзаланып турары дээрге, бир дугаарында, Чөөн-Хемчик кожуунун девискээринге 1971 чылда Теве-Хая көдээ Соведи тургустунган, оон мурнунда ол Баян-Талага хамааржып турган.

Бо чылын Теве-Хая суму чагыргазы тургустунганын бээр 30 чыл юбилейин демдегеп эрттирер. Ийне, сумунуң көдээ библиотеказы тургустунганын бээр 25 чыл болган оюн демдегеп. Ол библиотека АМКК-1-ини библиотекказы тургаш, 1976 чылда 500 ажыг ном фондусу-биле каттай Теве-Хая суура кожуң келген. 1986 чылда армян тудугчулар

турган кижиле. Ычанган ук байырлаалды, Теве-Хая суурунун аныяктары, культура ажилдакчылары, херээженер човүлели база тус чер чагыргазы саналды кирип, 2001 чылдың март айда байырлап эрттирзе деп айттырыпты декабрь айның коллегия-хуралына хой активтинг киржилгези-биле чоңуг деп санаан, доктаалды хүлээн алган. Ук байырлаалды эрттирип турар үеде ТР-ниң Чазаның организ-массалыг айттырылганы харыылап турар кил-дининиң саналы-биле суму-нун иштинг ажилында чүгээр, чаа чүүлдер барып ба-за сумунуң иштинг хамаар-

жып турар инфраструкту-раларының ажилында чүгээр үлестер аң болур чүүл-дер барын ооренип коргеш, коргузуп база ооредилгелин семинарлар эрттирер Чоон-Хемчик кожуунун топ сумузу кылдыр ажитса чүл ден сүмези-биле белет-кел ажилып чоруда бер-дивис.

"Тыва" совхоз дүшкен соонда, улуг конторазын үнтен каанкан, оон чүгө 4 хапаны артын калган. Кон-тора суурунун төвүнде турар болгаш суурунун хевир-лиң үрөң, каракка чаржын-чыг туруп бээр, 1999 чыл-дың чаштан эгелээш Бел-дир-Шат кооператив биле

суму чагыргазы кады кы-лып эгелдиге. Ам бо хүн-перде, үс чече-даа берге болза, суурунун ишвер ту-дугуларының, саптехник-терининг күжү-биле септел-гени доозарының кырында келген бис. Кожуун чагыр-газы болупун орулгазында 15 муң рубль-биле дуза-лаан, оон-биле тудуг мате-риалдары садып алган бис. Кооператив суму чагыргазы-биле кооператив кады ки-рер, суму чагыргазының турган бажыңыга библио-тека, эмчи нунтуду болгаш участок шагдаазы ажил-даар.

Устүнде чугаалааным байырлаалдарны бедик

деңселге эрттирер дээш хой-интинг активчилеринг киржилгези-биле суму чагыргазы тускай планны тургускан. Юбилейге че-дир организациялар ара-зынга бот-тывынгар уран чүүлүн корулдесинг орга-низастаары база кордунгеп. Суурунун төлөтинг кижил-ерин тодаратып, оларны шаңпап-мактаарын коруп турар. Бо байырлаалга баш улур белеткенип, Культура бажыңының ажилын үе-нинг пегелдесинге дүүштүр тургузгары чугула.

Елизавета ГРАЧЕВА.
Теве-Хая суму чагыргазы-ның даргазы.

ТР-НИНГ ЧАЗААНДА КҮҮСЕТТИНЕР ХЕМЧЕГЛЕР

Россия Федерация-зынң Күш-ажыл бол-гаш социал-хогжүлдө яамызы-биле Тыва Рес-публиканың Чазаның аразында кады ажил-дажылга хемчеглерининг төлөвилесининг дуга-йында доктаалды Чазак хүлээн алган.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак Москвага РФ-тин Күш-ажыл болгаш социал-хогжүлдө яамызының сайыды А. По-чинок-биле ужурашкан, федералдыг яамы-биле Тыва Республиканың Чазак чурт-тактын чонунг амыдыралының деңгелин бедир дээш кады ажилдаары дугуржуп алган. Орта үндөйлөш, ТР-нин Чазак кады ажилдажылганың хемчеглерин ажилдап кылган. Ында чонунг социал камгала-лын экижилер талазы-биле Тыва Республиканың Чазак-нын болгаш РФ-тин Күш-ажыл болгаш социал камгала-ла яамызының кылп чору-дар ажилдарын тодаргай айткан. Россияның Күш-ажыл яамызының талазында Хову-Асынын хоочунаар бажыңының котельназын тударына, республикадан дашкаар санаторий-курорт-тарга дыштанырына, инва-лидтерге тускай автотранс-портту садып алырына, хоочунаарын автотранс-порттун бүгү хевирлеринге чингеткен өртөк-биле чоруу-рунга болгаш өске-даа хере-гелдерге акша-көпөк талазы-

биле дузаны чедирер көр-дүнгө.

Устүнде ады кирген ко-жуунарнын девискээринде кылган хар чаттаны-биле мал кыштаглаашкыны элээн берге байдалга таварышкан. Орук-тар аштаар, хар далыйлаар, мал ченери, суг сөөртүр кывар-чаар материалдар чок. Кышкы туралдарда малчын-нарың аш-чем болгаш эм-таң аймаа-биле хандырылганы шоолуг эвес. Бо четтестерни кыска хуусаада эдер дээштинг ажилдарын чорударын ТР-ниң Көдээ ажил-агы яамы-зына, мал кыштаглаашкыны бергедеп турар кожуунар-нын көдээ ажил-агы эргеле-дерининг, өчүнүн бүгү хевир-лерининг ажил-агыларын удуруткыларына доктаалда дааскан.

2000-2001 чылдарын мал кыштаглаашкынын айтты-рылганын дүрген чугаалажып көөр болгаш шийттирлээри-биле ТР-нин Чазак Башты-нын оралакчызы В. Д. Хемер-оол баштан бөлүктү Чазак тургускан.

ХӨЙ НУРУУЗУНУҢ БАДЫЛААШКЫНЫ-БИЛЕ

2001 чылдың январь 28-те Чеди-Хол кожуунунг Хемчег сумузуңуң дарга-зын соңтурунунг катан бадылаанкыны эрткен. Хоюлу сугаар бадылаан-кынына киришкен. Чеди-Хол кожуунунг Хемчег суму-зунунг чагырга даргазына "Хемчег" көдээ ажил-агы бүүрүлге коопе-ративининг даргазы Радик Доржуевич МАСКЫРНЫ соңгаан. Ол дээш соң-гукчуларын 51,18 хуузу бадылаан.

ФЕРМА ТУРГУЗУП АЛГАШ...

Берт-Даг суму девискээринге хамааржыр Тес-уунда чурттап чорук Кызыл-оол, Соптарина Как-оолдар чаа бажың-балгат, кажак-хорак тудуп, ха-дунга төрөт чоңуг эгелдиге, 10 ажыг шаа ишкестерин садып алган, ферма тургузуп ажилдап эгелзеп.

Олар кыштаглаанкы-га ыяк белеткенеп, мал чени чет-чир. Дузалал арат ажил-агынын сайзыра-дыры-биле аныяк о-бүлө чүк машин-назын болгаш "Газель" маркалыг автома-шинаны садып алган. Хуузунда арат ажил-агынын тургузуп, ферма тудуп ажилдай берген аныяк о-бүлөгө кожуун, суму чагырга черлери улуг дузаны коргузуп турар.

Дойныч ДАМЕА-ХУУРАК.
Тес-Хем кожуун.

ТР-НИНГ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНДА ХӨГЖҮЛДЕНИНГ САН-ЧУРАГАЙЛАРЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының ээлчеглиг үжен бешки сессиязы январь 30-де ажиттыган.

Кадрларны томуйлаарына Тыва Республиканың Дээди Хуралынын чөпшээрелин бээр дугайында айттырыны бир дугаарында сайгарган. Тыва Республиканың Чазак Баштыңынын оралакчызына Чыгыштың Чинит-Доржуевич Ондары, Тыва Республиканың Национал-политика, даштыгы экономиктинг болгаш девискээр харылаалар яамы-зынын сайыдына Хеймер-оол Кокочин Кууларны томуй-лаарына чөпшээрелди бээр дугайында айттырыны де-путаттар чугаалажып көргөн. Оон соонда чажыт бады-лаашкыны эрттирген. Канди-даттын кайызы-даа чогуур бадылаашкыны алгаш, бо бедик албан-дузаалдарга томуйлаары болганнар.

Тыва Республиканың 2001 чылда социал-экономика хөгжүлдесининг баш бурунгаар көрдүгүн сан-чугагайларына хамаарыш-тыр депутаттар чүве чуга-лааш, боттарының боддарын, саналдарын илереткен. Депутат В. Н. Иргит паркет бүүрүлдесин тударга, оон продукциянын хереглээр черлер эвээш болурун сана-лыга айткан. Депутат И. В. Чувеч сөс тарап, илеткелде кирген тарап, суг бүүрер талазы-биле саннар көвей, оларнын күүсеттинери бол-дунмазын чугаалаан. Депу-таттар өске-даа саналдарын кириген.

ТР-нин Чазак Башты-нын бирги оралакчызы В.М. Оюн. ТР-нин Чазак Баш-тынын оралакчызы В. Ш. Оюн болгаш өске-даа Чазак кижигишери сессияга олур-уш-кан.

ТР-нин Дээди Хуралынын сессиязы январь 31-де ажилын уламчылаан.

Тоан-оол ХЕРТЕК.

БАЙДАЛ ЧҮГЭЭРТЭЭР

ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак Бин-Хем кожуунунг Суму суурга хой чылдарда агрономнап ажилдап келген Александра Антоновна Стрезова-биле ужурашкан. Хоочун агро-ном Суму суурун амгы берге байдалы-биле Президентини та-ныштырган.

Александра Антонов-наның чугаазында алыр-га, ында мал-маган бажы эвээжэп, тараа, ногаа ай-маан тарынастаан, ажил чок кижилер көвүдээш. Чугаалаан хомудалдар дыка көвей болган. Пре-зидент оңу улуг кичээл-гей-биле дыңнааш, бүгү талазы-биле дуза кадарын аазаан.

Картофель, ногаа ай-маан, арбай болгаш чинче-тарааны арбын тарыры-биле чазын тускай брига-даларны тургузарын чуга-алааш, Суму суурга Президентининг төлөзүн тургузарын аазаан.

Бо чаштан эгелен, бин-хемчилерге картофель, но-гаа, тараа тарыыр ажил-дар четчир болур.

Сергей ДАРЖАА.

ОЗАП-ОНДАК БОЛБААН

Россияның федералдыг кызыгаар албанынң Забай-калье регионал эргелелинң кезектери Сибирге каш не-деля дургунда үргүлчүлзүн сооктарга баш улур белет-кени алганы-биле онза берге таварылгаларын болгаш озап-ондакты болдурбаан.

Заставааларын болгаш кызыгаар отрядтарынын чылыг база суг-биле ханды-рылганы дыңыг сооктарга баш улур белеткенип алганы-биле үзүктелген. Кызы-гаар отрядтарына берге байдалдарны болдурбазы-биле тускай бөлүктөрин тургускан. Агаар-бойдус халавында камгаланып алырына эрткен чылын кызыгаар эргелелин 40 хуу

ДҮВҮРЕНЧИГ БАЙДАП КАЙДАП?

Россияның федералдыг кызыгаар албанынң Забай-калье регионал эргелелинң кызыгааржылары эрткен чыл-дың дургунда кызыгаардан 240 чөпшээрел чок бараан эрт-тирчилерин туткан. Оон кирген орунда 2 млн. рубль четкен. Ол ышкаш 10 кг нар-котиктерин болгаш 100 кг радиоактивтиг бүүдүмелдерин хавырган. Кызыгаар чурумун үрээш дээш 10 млн. түнүг торгаалды Россияның болгаш Моолдун хамаатыларына

ЫНДА-МЫНДА

онааган. Олар кызыгаар чоо-гунда чурттап турар хамаа-тылардан 100 хире бооларны хавырган.

Кызыгаар эргелелинң начальниг генерал-лейтенант Мансур Валиевтин дыңна-ды-биле алырга, Россия — Моол кызыгаарында онза дү-вүренич байдал Тыва Рес-публиканын девискээринде бооп турар. Ол бо талада мал оорларының аразында болган ок-бюлуг үзүктелешкенден 2000 чылда Россияның 5 хамаатызы өлгөн, а Моолдун 4 хамаатызы балыланган, 2-зи өлгөн Россияның кызы-гааржылары 47 бөлүк кем-херек үзүлдешчилерин тут-кан.

Игорь ДАМДАК.

СПОРТ

ӨӨРЕНИКЧИЛЕРИ ШЫЛГАРААН

Эрткен неделада Кызыл хоорайның "Автомобилист" спортзалына бокска республи-каның спортшколаарының аразына маргылда болуп эрткен.

Хөй киржикчилеринг, аарыкчыларынг мөөрейге тренер-башкы Шолбан Дан-дарын өөреникчилери шыл-гараан. Дензи айы-биле бирги черлери: 48 кг дензиге Айдыс Натпип-оол, 51 кг дензиге Күдөр Монгуш, 67 килге Мурат Закиров алган.

Февраль 23-25-те Шагаа болгаш Ада-чурт камгалак-чызын хунеринге турс-

кааткан бокс маргылдаазы болур. Ааа аныяк болгаш улуг спортчулар киржир. Ук мөөрейге тилзэин спортчулар Иркутск облазынң Ангарск хоорайга болуп эртер Россия чергелиг маргылдаага киржир, улуг улус аразына тилзэинер Красноярск хоорайга зона маргылдаазына баар.

Амгы үеде тренер Шолбан Дандарын өөреникчилери удаас болур Шагаа мөөрейин-

ге киржири-биле белеткенип турар.

Февраль 3-те Новоси-бирск хоорайда чурттап турар бистинг чангыс чер-туртуусу, профессионал боксер Саян Санчат профессионал бокс-ерлер аразына Россияның чемпионду дээш мөөрейге Челябинскынын шыырак спортчузу-биле ужуражыр.

Давид ДАМДАК.

Кызыл хоорай чагыргазының кичээнгеинге

КЫМДАН ЧӨПШЭЭРЕЛ АЛЫРЫЛА?

Солунга чүве-даа бижип чорбаан кижиле мен. Мону киживес аргам чок болду. Кызыл хоорайда Кочетов кудумчузунуң 2 дугаарлыг бажыңынын 19-ку кварти-разында чурттап турар мен. Мээң кырымда каятта чурттап турар хамааты орус херээженниң дугайында бижикседим. Бо пенсионер хамааты 1992 чылдан эгелеп бистин кырывысче суг топ эгелзэн. Бо эрткен 9 чыл-дарын иштинде чеже катан бажыңывысты септевезин дээр.

1996 чылдың февралда ашаа бажыңына өлгөн чыт-кан. База-ла кранны ажыдып алгаш, бистин кырывысче үш недела иштинде суг топ келгеш, бажыңывыс иштин үрөп каапкан. Бажың эргеле-тинче, озап-ондак алба-ныче телефоннап хиличээш көргөн бис. Бажың эргеле-тинден улус келгеш, карак-тары-биле көрөш, кандыг-

даа дуза кадып шыдаваан. Чылдаганы сээдең аары-лыг кижини канчаары-даа билдинмес болгон. Пенсио-нерлер харыылаар черге барган, база-ла дуза чок. "Сээдең кижини канчаар бис?" дээш, удур айтыр-дар. 1996 чылдың азын-да аныяк тыва о-бүлө улуг септелгени кылп тургаш, чурттап берген турган. 1999 чылда ол кадынның төрө-лери деп улус тыггып келгеш, суд дамчытыр ол о-бү-лени үндүргөш, катан-ла угааны барган Н. Г. Василь-ченкону чурттадып каан.

2000 чылдан эгелээш катан-ла суун төккөш туруп-кан. Дүнекиниң 2 шакта суг төктүп эгелзеп Озап-ондак албаныче долгаарга, эртен-гинин 8 шакта долгаар дээр 10 шакта ол албанын улузу келгеш көргөн, кранын үзе долгап алган болган Чаа кран чок, ону садып алыр акшазы база чок болган Түр

када шланг сүп каан. Оон дүне суг база төктүп эгелзэн. Ам канчаар, чаа кран саткан, озап-ондак албанынң улузуна кылдыртып берген мен. Хамык обойлар өткөш, кээп дүшкен. Чурттап бажыңнарынын департаментизинге хомудап чедэ бээримге, ол черинг ажилдакчылары — ийи херээ-жен кандыг-даа дуза көргүзөр харыы чок болган. База-ла "Сээдең кижини бистер кан-чаар бис, начальниктер бис бе дээш милицияга бар" дээш, дүште чок олурар болду. Сээдең-даа кижиле болза, аары өйлөп кирер чүве ыйнаан. "Мындыг кыргынары часа-каан чурттадып шыдава-тыр силер" деп төрөлеринге билдирип, чугаалап шыдава болганнары ол бе?

Шак мындыг олутпай, баш мининг кылгытар чүвези чок, хенертен далаштып келген улусту хүлээп аш шыдава даргалар турда, мындыг кыргынаар бар бооп турары ол

дур. "Интернатче ажы-төдүнүң чөпшээрели чокка чоргуспас бис, ында база хос чер чок" дээр улус болду. Чангыс огу Васильченкону карагавас-тыр. Ам кымдан чөпшээрел алырыла? Бо талазы-биле бажың эргеледи, харыылап турар девискээр-инде хөй аал чурттаар бажыңга чурттап билбес чурттакчыларын торган, чурттаар-чурттавазын өөренип көөр эргези чок болганы ол бе? Оларның эргезин чүге улгаттырып болбазы? Олар дээрге кайы квартирада кандыг чурттакчы кижиле чурттап турарын көчүт эки билер улус-тур. Озап-ондак албанынң эрге-хүлээлгезин таптыг өөренип көөр болза эки Мындыг таварылгада милицияже дыңнаткан, эжитки үрөп кирил болур кылдыр. Оон ыңа шакта үрзөн, ыңдыг бригада келген, ыңа шакта эжитки хатган деп дыңнадыр кылдыр. Кады

кожаларын, азы бир шагдаа хайгааран турар кылдыр кылгытар-ла болгай. Оон буруулуг бажың элзериңге торгаал чүге онап болбазы? Боттарына оруда кирер-ле боор-дур. Черле уганы багай аарыг Васильченко ышкаш улусту чагырар чери чок болганы ол бе? Кажанга дээр мынчаар хиличкестенип кээрл? Когарал төлээр ши-нээ база чок-тур. Таптыг кыр-ган болза, кижиле карактар, дузаалажыр-ла ыйнаан. Шак бо айттырыны черле чагырга чери анаа салбайн өөренип көөрүн диледим.

Уш чыл бурунгаар кы-рында каятта кожаннң квар-тиразында суг адаанда, бис-тинче дамдылап эгелзээр, таныырым улус мени хоорайның пенсия черининг даргазы Баяна Алексеев-нага черде ол үеде ужуражып чалып каан мен. Ол кожанн бажыңдан үндүрүпкен соонда,

ынаар барбаан мен. Ам суг төгтө бээрге, ол черге че-дээримге, Баяна Алексее-внаның эжин ажык болду, өрзөлинде олурган. Көрүп кааш, шуут дыка амыраан мен. Сактырымга, хамык чүвени дораан шийттирлеп бээр ышкаш болган. Чок, ындыг эвес, бир херээжен кижиле хөөрөжш олурган чугаазын үзүп кааным дээш мээң хорадап, арны-бажы шуут калчан-сарыг кылдыр хуула берген, хыйланып эгелзэн. Ам канчаар, арга чаадаарда келген херээжени чугаалаарымга, "Чок, бис ону харыылава бис, департамент харыылаар" дээш, Мээң кандыг байда-лымны-даа эскербезин. Сет-кинче дамдылап эгелзээр, таныырым улус мени хоорайның пенсия черининг даргазы Баяна Алексеев-нага черде ол үеде ужуражып чалып каан мен. Ол кожанн бажыңдан үндүрүпкен соонда,

Уран МОНГУШ.
Кызыл хоорай.

БОТТУГ АЙТЫРЫГЛАР БИР ШАК БОЛГАШ, ДОРААН АП БОЛУР

“Сибирьнин чээли шилчеленини” банкызын Тывада филиалынын дугайында материалдар республиканын массалыг информация чепсектеринде үргүчү үнүп турар аларган. Соолгу үеде акша шилчидилгезинин дугайында айтырыг калбарган. — Мээң огул Томскийн күрүс ушверситетинде ооренип турар. Ынчаарга акшаны силернин банкыны дамчытыр калчаар дүрген болгаш чик ортек-биле шилчидип болуру? — деп, Кызылдың чурттагычы В. Салчак айтырган. Ындыг янызлыг айтырыглар хой. Мааңа хамаарыштыр хары бээрин филиалдың хандырылга болууде менедер Д. О. Черпушкенин дилээң бис.

— Соолгу үеде республиканын хой чурттагычтары акша шилчидилгезинин ачы-дузанын ажылдап турар аларган. Бистин банкыны дамчытыр акшаны чик ортек-биле дүрген алыр кылдыр шилчидип боор силер.

— Ону калчаар кылдыр? — Акшаны шилчидер болгаш алыр кижилер, чүгүн-даа мурунда, ОБК системанын банкыларынга хууда агар санарны ажыдар ужурулуг. Москваже акша шилчидер аппарат, ону алыр кижиги “Бирги ОБК” банкыга агар санын ажиткан турар, Санкт-Петербургже шилчидер дие, “Соңгу-Барыын ОБК”-га агар санын ажыдар, оон-даа ылай. “Сибирь ОБК” банкынын филиалдары Красноярскиде, Новосибирскиде, Барнаулда, Улан-Удэде, Иркутскиде, Читада, Томскиде, Омскиде, Абаканда, Минусинскиде бар. Тывадан ында ооренип турар студентилер бистин банкыны дамчытыр акшаларын шилчидер, төрөдлеринин шилчидиктен акшаларын ал турар. Бисте шилчидиктен акша дээш хуу төлээр почтанын-дан чик, чүгүе 2 хууну төлээр, чедирип бээр дүрген.

— Силернин банкыны дамчытыр акша шилчидиктен алыр кижиги ону бир шак дүргүзүлдү агар дээрши шилчидер бе? — Шын-шын, Барнаул, Иркутск, Улан-Удэ база Барыын болгаш Чөөн Сибирь-лерин оске-даа хоорайларынче шилчидиктен акшаны бир шак иштинде алыр. Оске хоорайларын шилчидиктен акшаны бир хун дүргүзүлдү ал болур.

— Силернин ачыларын республиканын бүгү чону ажиткан турар бе? — Чангыс-ла хомуданчыг чүве ол, бүгү чон эвес, чүгүе

кызылчалар ол ачыны ажыдап турар.

— Ужуру чүү ирги? — Ам дээринде республиканын кожуунунарында немелде офистерин ажитпаан. Олар чоокку үеде көстүп кээр деп идеген турар бис.

— Чоокку чурттарже акша шилчидер арга бар бе? — Ол айтырыгны салгы, бистин аргавысты кудуладыптыр ыкшаш.

— Кандыг аргалар барыл ыкшаа? — Чүгүе чоокку чурттарда эвес, харын ыракта чурттарже чеже-даа акшаны шилчидип болур силер. Белоруссия, Армения, Киргизия, Таджикистан, Грузия, Украина...

— Франшиза, Германия, Великобритания, АКШ, Англия, Голландия база силернин чорудар акшанын маанал турар.

— Кандыг акшаны шилчидип болуру? — Рубль, АКШ-тын доллары, оске-даа быжыг акшаларын шилчидер. Рубль шилчидерге доллар алыр мен болза, долларны төлөп бээр. Валюта содуур ортек-биле.

— Моон сонгааргы планын калдыгы? — Кожуунарга немелде офистерин ажитпаан. “Сибирь ОБК” банк америк Money Gram компания-биле керээни база чарган.

— Ол чүү деп компания чүвөл? — Ол компания америк долларын делегенин бүгү чурттарыне шилчидер ажыды чорудуп турар. Харызаанын эң сайзырангы чепсектерин ажиткап турар 10-15 минута иштинде бүгү делегейге акшаны шилчидип болур чер-дир.

— Силернин ачыларын республиканын бүгү чону ажиткан турар бе? — Чангыс-ла хомуданчыг чүве ол, бүгү чон эвес, чүгүе

Лориса КАЙНОВА чугаалашкан.

Россияга эң кол айтырыгларнын бирээзи — Сибирьнин болгаш Ыраккы Чөөн чүктү шингээдип алырынын айтырыгы тургустунуп келген. Ол девискээр дээрже Россиянын бүгү девискээринин үштүн бир кезин-дир Каракка көзүлдүр-ле хоозурап кел чыдар. Төрүттүнүп турар уруулардан өлүп турар кижилерини саны ковууде турар, кижилер Сибирьден Россиянын төп областтарыне көжүп эгелээң. Артында-ла ажылдак күш, бедик мергежилдик кадрларын чоруп турары хомуданчыг. Ол талазы-биле медегелди РФ-тин эртемнер академиязынын Сибирь салбыры берип турар.

Бир эвес төөгүдөн алыр болурусса, Сибирь XIX вектин бирги чартында колдуу шөлүттүргенеринин, тоянчыларын, херектенеринин болгаш тускай шажын-чүдүлгелиг кижилеринин чурту турган. Сибирьнин шингээдип алырына XX вектин эгезинде Столыпиннин чоруткан аграр реформазы улуг ролду ойнаан. Оон түнелдинде 2,3 млн тараачынар Сибирьже көжүп келген. Ол үеде Столыпинниг удуртуп турган Чазаа Сибирьже көшкенеринин өрөзүн төлевезин чопшээрээң болгаш демир-орук өртөөң чингелдегил садып, беш чыл иштинде төлээр хуу чок чээлилерин берип турган. Көшкенеринин орук ара халас чегерип, эмчи дузанын көргүзүрүн чопшээрээң. Каш чыл болганда, Уралдан бээр муң-мун суурлар, хоорайлар туттунган. Уда-ваанда-ла Сибирь Россияга миллион ажыг тарааны берип эгелээң. Оон түнелдинде Сибирьнин чурттагычлары 1907 чылда 4,5 млн. турганындан 1913 чылда 9,7 млн. кижиге чеккен.

XX векте Сибирьге дыка хой кижилер көжүп келген. Ужен чылдарда индустриализацияны көдүрер дээш улуг көдүрүшкүн-биле келген ажылычтар, репрессия үезинде шөлүттүргенер, шиптирген хамаатылар, Ада-чуртун Улуг дайынын үезинде СССР-ин Европа кезээнден көжүртүнген муң-мун заводтар, Волгадан болгаш оске-даа черлерден албадал-биле көжүрткен немелтер, латыштар, литовтар, эң соолүнде

куруккан болгаш кур черлерин шингээдип алыр база БАМ-нын тудуун кылыр дээң муң-мун комсомолчулар Сибирьнин шингээдип алырына төлөпкү үлүг-хуузуун кириген, хой кижилер оон доктаамал чурттагычлары болуп арткааннар. Шак ындар аар-берге орук-биле Уралдан Оожум океанга чедир девискээрже чонну чурттагычтары-биле ажылды чоруткан. Каш вектер иштинде ээн чыткан Сибирь, оон девискээринге чаа суурлар, хоорайлар туттунуп, демир-орук, автооруктун четкилерин калбарып, үлетпүр бүдүрүлгелер болгаш культураның, өөредилгенин чаа-чаа төптери ажиттыган. Сибирь — казымал байлактар талазы-биле делегейде эң-не байлак девискээринин бирээзи.

Соолгу үеде бистин чуртувуста чоруп турар экономиктин кризиске үндөзлөш, Европа чурттарынын чамдык политиктери “XXI векте орустар Россиянын улуг кезип Сибирини камгалап шыдаар ирги бе?” деп айтырып турары таварылга эвес.

Шынап-ла, бис Сибирьнин кайгамчык чараш булуңнары — бистин төрөөң черлерини ыкшаш, Шукшинин Алтайын, Астафьевтин Енисейин, Шиш-ковтын Урюм хемин, Распутинин Ангаразын, ат-алдарыг Амурну камгалап шыдавас апарганывс ол бе?

Бо айтырыг анаа-ла тургустунуп келбээң, бистер кандыг экономиктин реформа чорудуп турарывысты капиталистер шагдала ооренип көрүп, кайнаар бар

ларын кыдаттар албан езуу-биле эвес-даа болза, шаннап-мактап, деткимчени берип турар дээр-ле болгай

Бо байдалдан чүгүе чангыс арга-биле үнүп болур. Россиянын Европа кезээнде болгаш Чөөн чүк талазында чурттагычларын ден-дески чоруп тургузарда, РФ-тин Чазанын талазындан Сибирьже болгаш Ыраккы Чөөн чүкче көшкен хамаат-талаа материалдыг деткимчени көргүзери чугула.

Россиянын бо калбак девискээринде бистин шинчилеп тыпкан казар байлаавыстын

ринден оскээр көжүрери берге болбайн канчаар. Ынча-даа борта кандыг-даа албадалдын хемчээли көрдүмөс ужурулуг. Кожуп чоруп турар улус хостуг, экономиктин үндөзүнн болур ужурулуг. Кожуп турар кижилерге таарымчалыг байдалды тургузары эрежок чугула. Ол колдуунда РФ-тин Чазандан хамааржыр. Сибирьни камгалап артылары-биле “Улуг көжүшкүн” деп тускай программаны ажиткап кылып турар. Программаны дыка хой чылдарга таарыштыр

Сибирь дугайында айтырыгны РФ-тин Президентизи В. Путинниг онзалал көрүп турары оорунчуг. Ол эрткен күзүн Оожум океан экономиктин кады ажылда-жылга шуулганын ажылыгына киришкенерини сонда, Новосибирскиге ужуп келгеш, “Сибирь ассоциация” каттыжыкчынын моон сонгааргы перспективаларын айтырыгларын чугаалашкан хуралга киришкен.

Ол хуралга РФ-тин Чазак кезиңуңнери, Сибирь девискээринин губернатор-

челеринин бирээзи, оон хөгжүлдөзүнүн талазы-биле айтырыгны чугаалашканы, оон келир үеде перспективазына идиг.

Түннелдин В. Путин Сибирь девискээринин губернаторлары-биле хуралды эрттиргеш, амгы үеде чугула сорулга — 2001 чылдын төлөвлөдлеринин дугайында айтырыгны чугаалашкан Сибирь казан-даа хоозуравас, чаа сайзыралдыг оруунче киреринин бир улуг базымы кылдынган.

Сergeй ХЕРТЕК.

80 хуузу чыдып турар, бир эвес акша-биле шилчидер болза, 25 трлн. америк доллар. Эртемденеринин кирип турар саналын езулар, Сибирьже кижилерин көжүрерде, ийн углаанышкынныг чорударын РФ-тин Чазанга сүмелет турар. Бир дугаарында, Сонгу Казахстандан, Төп Азия чурттарындан болгаш хамаарышпас кыруу-нелерин демне-экиден орустары болгаш оске-даа нация кижилерин, ийн дугаарында, Кыдыкы Сонгу чүктен Сибирьже көжүрери болуп турар.

Кижилерни турган чеге-даа калды-берге кыматты болза, Россиянын байлак черлеринин бирээзи

дээш, транспортка болгаш электр энергиязына чик ортекти тургузары дээш, оске-даа чингелдер көрдүнүп турар. Сибирьнин байлаан ажылгаар дээр болза, турум чурттагычлар-биле хандылары эрежок чугула.

Кижилерни турган чеге-даа калды-берге кыматты болза, Россиянын байлак

Тайылбырлакчы Сергей ХЕРТЕК

ларын кыдаттар албан езуу-биле эвес-даа болза, шаннап-мактап, деткимчени берип турар дээр-ле болгай

Бо байдалдан чүгүе чангыс арга-биле үнүп болур. Россиянын Европа кезээнде болгаш Чөөн чүк талазында чурттагычларын ден-дески чоруп тургузарда, РФ-тин Чазанын талазындан Сибирьже болгаш Ыраккы Чөөн чүкче көшкен хамаат-талаа материалдыг деткимчени көргүзери чугула.

Россиянын бо калбак девискээринде бистин шинчилеп тыпкан казар байлаавыстын

ринден оскээр көжүрери берге болбайн канчаар. Ынча-даа борта кандыг-даа албадалдын хемчээли көрдүмөс ужурулуг. Кожуп чоруп турар улус хостуг, экономиктин үндөзүнн болур ужурулуг. Кожуп турар кижилерге таарымчалыг байдалды тургузары эрежок чугула. Ол колдуунда РФ-тин Чазандан хамааржыр. Сибирьни камгалап артылары-биле “Улуг көжүшкүн” деп тускай программаны ажиткап кылып турар. Программаны дыка хой чылдарга таарыштыр

Сибирь дугайында айтырыгны РФ-тин Президентизи В. Путинниг онзалал көрүп турары оорунчуг. Ол эрткен күзүн Оожум океан экономиктин кады ажылда-жылга шуулганын ажылыгына киришкенерини сонда, Новосибирскиге ужуп келгеш, “Сибирь ассоциация” каттыжыкчынын моон сонгааргы перспективаларын айтырыгларын чугаалашкан хуралга киришкен.

Ол хуралга РФ-тин Чазак кезиңуңнери, Сибирь девискээринин губернатор-

челеринин бирээзи, оон хөгжүлдөзүнүн талазы-биле айтырыгны чугаалашканы, оон келир үеде перспективазына идиг.

Түннелдин В. Путин Сибирь девискээринин губернаторлары-биле хуралды эрттиргеш, амгы үеде чугула сорулга — 2001 чылдын төлөвлөдлеринин дугайында айтырыгны чугаалашкан Сибирь казан-даа хоозуравас, чаа сайзыралдыг оруунче киреринин бир улуг базымы кылдынган.

Сergeй ХЕРТЕК.

Сибирь дугайында айтырыгны РФ-тин Президентизи В. Путинниг онзалал көрүп турары оорунчуг. Ол эрткен күзүн Оожум океан экономиктин кады ажылда-жылга шуулганын ажылыгына киришкенерини сонда, Новосибирскиге ужуп келгеш, “Сибирь ассоциация” каттыжыкчынын моон сонгааргы перспективаларын айтырыгларын чугаалашкан хуралга киришкен.

Ол хуралга РФ-тин Чазак кезиңуңнери, Сибирь девискээринин губернатор-

челеринин бирээзи, оон хөгжүлдөзүнүн талазы-биле айтырыгны чугаалашканы, оон келир үеде перспективазына идиг.

Түннелдин В. Путин Сибирь девискээринин губернаторлары-биле хуралды эрттиргеш, амгы үеде чугула сорулга — 2001 чылдын төлөвлөдлеринин дугайында айтырыгны чугаалашкан Сибирь казан-даа хоозуравас, чаа сайзыралдыг оруунче киреринин бир улуг базымы кылдынган.

Сergeй ХЕРТЕК.

Сибирь дугайында айтырыгны РФ-тин Президентизи В. Путинниг онзалал көрүп турары оорунчуг. Ол эрткен күзүн Оожум океан экономиктин кады ажылда-жылга шуулганын ажылыгына киришкенерини сонда, Новосибирскиге ужуп келгеш, “Сибирь ассоциация” каттыжыкчынын моон сонгааргы перспективаларын айтырыгларын чугаалашкан хуралга киришкен.

Ол хуралга РФ-тин Чазак кезиңуңнери, Сибирь девискээринин губернатор-

челеринин бирээзи, оон хөгжүлдөзүнүн талазы-биле айтырыгны чугаалашканы, оон келир үеде перспективазына идиг.

Түннелдин В. Путин Сибирь девискээринин губернаторлары-биле хуралды эрттиргеш, амгы үеде чугула сорулга — 2001 чылдын төлөвлөдлеринин дугайында айтырыгны чугаалашкан Сибирь казан-даа хоозуравас, чаа сайзыралдыг оруунче киреринин бир улуг базымы кылдынган.

Сergeй ХЕРТЕК.

Сибирь дугайында айтырыгны РФ-тин Президентизи В. Путинниг онзалал көрүп турары оорунчуг. Ол эрткен күзүн Оожум океан экономиктин кады ажылда-жылга шуулганын ажылыгына киришкенерини сонда, Новосибирскиге ужуп келгеш, “Сибирь ассоциация” каттыжыкчынын моон сонгааргы перспективаларын айтырыгларын чугаалашкан хуралга киришкен.

Ол хуралга РФ-тин Чазак кезиңуңнери, Сибирь девискээринин губернатор-

челеринин бирээзи, оон хөгжүлдөзүнүн талазы-биле айтырыгны чугаалашканы, оон келир үеде перспективазына идиг.

Түннелдин В. Путин Сибирь девискээринин губернаторлары-биле хуралды эрттиргеш, амгы үеде чугула сорулга — 2001 чылдын төлөвлөдлеринин дугайында айтырыгны чугаалашкан Сибирь казан-даа хоозуравас, чаа сайзыралдыг оруунче киреринин бир улуг базымы кылдынган.

Сergeй ХЕРТЕК.

80 хуузу чыдып турар, бир эвес акша-биле шилчидер болза, 25 трлн. америк доллар. Эртемденеринин кирип турар саналын езулар, Сибирьже кижилерин көжүрерде, ийн углаанышкынныг чорударын РФ-тин Чазанга сүмелет турар. Бир дугаарында, Сонгу Казахстандан, Төп Азия чурттарындан болгаш хамаарышпас кыруу-нелерин демне-экиден орустары болгаш оске-даа нация кижилерин, ийн дугаарында, Кыдыкы Сонгу чүктен Сибирьже көжүрери болуп турар.

Кижилерни турган чеге-даа калды-берге кыматты болза, Россиянын байлак черлеринин бирээзи

дээш, транспортка болгаш электр энергиязына чик ортекти тургузары дээш, оске-даа чингелдер көрдүнүп турар. Сибирьнин байлаан ажылгаар дээр болза, турум чурттагычлар-биле хандылары эрежок чугула.

Кижилерни турган чеге-даа калды-берге кыматты болза, Россиянын байлак

Тайылбырлакчы Сергей ХЕРТЕК

ларын кыдаттар албан езуу-биле эвес-даа болза, шаннап-мактап, деткимчени берип турар дээр-ле болгай

Бо байдалдан чүгүе чангыс арга-биле үнүп болур. Россиянын Европа кезээнде болгаш Чөөн чүк талазында чурттагычларын ден-дески чоруп тургузарда, РФ-тин Чазанын талазындан Сибирьже болгаш Ыраккы Чөөн чүкче көшкен хамаат-талаа материалдыг деткимчени көргүзери чугула.

Россиянын бо калбак девискээринде бистин шинчилеп тыпкан казар байлаавыстын

ринден оскээр көжүрери берге болбайн канчаар. Ынча-даа борта кандыг-даа албадалдын хемчээли көрдүмөс ужурулуг. Кожуп чоруп турар улус хостуг, экономиктин үндөзүнн болур ужурулуг. Кожуп турар кижилерге таарымчалыг байдалды тургузары эрежок чугула. Ол колдуунда РФ-тин Чазандан хамааржыр. Сибирьни камгалап артылары-биле “Улуг көжүшкүн” деп тускай программаны ажиткап кылып турар. Программаны дыка хой чылдарга таарыштыр

Сибирь дугайында айтырыгны РФ-тин Президентизи В. Путинниг онзалал көрүп турары оорунчуг. Ол эрткен күзүн Оожум океан экономиктин кады ажылда-жылга шуулганын ажылыгына киришкенерини сонда, Новосибирскиге ужуп келгеш, “Сибирь ассоциация” каттыжыкчынын моон сонгааргы перспективаларын айтырыгларын чугаалашкан хуралга киришкен.

Ол хуралга РФ-тин Чазак кезиңуңнери, Сибирь девискээринин губернатор-

челеринин бирээзи, оон хөгжүлдөзүнүн талазы-биле айтырыгны чугаалашканы, оон келир үеде перспективазына идиг.

Түннелдин В. Путин Сибирь девискээринин губернаторлары-биле хуралды эрттиргеш, амгы үеде чугула сорулга — 2001 чылдын төлөвлөдлеринин дугайында айтырыгны чугаалашкан Сибирь казан-даа хоозуравас, чаа сайзыралдыг оруунче киреринин бир улуг базымы кылдынган.

Сergeй ХЕРТЕК.

Сибирь дугайында айтырыгны РФ-тин Президентизи В. Путинниг онзалал көрүп турары оорунчуг. Ол эрткен күзүн Оожум океан экономиктин кады ажылда-жылга шуулганын ажылыгына киришкенерини сонда, Новосибирскиге ужуп келгеш, “Сибирь ассоциация” каттыжыкчынын моон сонгааргы перспективаларын айтырыгларын чугаалашкан хуралга киришкен.

Ол хуралга РФ-тин Чазак кезиңуңнери, Сибирь девискээринин губернатор-

челеринин бирээзи, оон хөгжүлдөзүнүн талазы-биле айтырыгны чугаалашканы, оон келир үеде перспективазына идиг.

Түннелдин В. Путин Сибирь девискээринин губернаторлары-биле хуралды эрттиргеш, амгы үеде чугула сорулга — 2001 чылдын төлөвлөдлеринин дугайында айтырыгны чугаалашкан Сибирь казан-даа хоозуравас, чаа сайзыралдыг оруунче киреринин бир улуг базымы кылдынган.

Сergeй ХЕРТЕК.

Сибирь дугайында айтырыгны РФ-тин Президентизи В. Путинниг онзалал көрүп турары оорунчуг. Ол эрткен күзүн Оожум океан экономиктин кады ажылда-жылга шуулганын ажылыгына киришкенерини сонда, Новосибирскиге ужуп келгеш, “Сибирь ассоциация” каттыжыкчынын моон сонгааргы перспективаларын айтырыгларын чугаалашкан хуралга киришкен.

Ол хуралга РФ-тин Чазак кезиңуңнери, Сибирь девискээринин губернатор-

челеринин бирээзи, оон хөгжүлдөзүнүн талазы-биле айтырыгны чугаалашканы, оон келир үеде перспективазына идиг.

Түннелдин В. Путин Сибирь девискээринин губернаторлары-биле хуралды эрттиргеш, амгы үеде чугула сорулга — 2001 чылдын төлөвлөдлеринин дугайында айтырыгны чугаалашкан Сибирь казан-даа хоозуравас, чаа сайзыралдыг оруунче киреринин бир улуг базымы кылдынган.

Сergeй ХЕРТЕК.

Сибирь дугайында айтырыгны РФ-тин Президентизи В. Путинниг онзалал көрүп турары оорунчуг. Ол эрткен күзүн Оожум океан экономиктин кады ажылда-жылга шуулганын ажылыгына киришкенерини сонда, Новосибирскиге ужуп келгеш, “Сибирь ассоциация” каттыжыкчынын моон сонгааргы перспективаларын айтырыгларын чугаалашкан хуралга киришкен.

Ол хуралга РФ-тин Чазак кезиңуңнери, Сибирь девискээринин губернатор-

челеринин бирээзи, оон хөгжүлдөзүнүн талазы-биле айтырыгны чугаалашканы, оон келир үеде перспективазына идиг.

Түннелдин В. Путин Сибирь девискээринин губернаторлары-биле хуралды эрттиргеш, амгы үеде чугула сорулга — 2001 чылдын төлөвлөдлеринин дугайында айтырыгны чугаалашкан Сибирь казан-даа хоозуравас, чаа сайзыралдыг оруунче киреринин бир улуг базымы кылдынган.

Сergeй ХЕРТЕК.

БИР КОЛ АЙТЫРЫГ

“Аныяктар — келпир үе-” дини чугаалажып турзувусса-даа, оларже езулук кичээниг салбайн турарывысты бөгүнгү амыдырал бадыткап турар. Ажыл чок кижилер кымнарыл? Аныяктар-ла болгай. Арагалал, чурум үрөп чорурлар кымнарыл? Аныяктар. Наркомания, токсикомания кымнарыл? Аныяктар. Айымыдыг кем-херек үүлдүкчилер кымнарыл? Аныяктар. Кудумчуларда дун-хун чок хоступ-содаалашкан, бот-боттарын өлүрүшкен кымнарыл? База-ла аныяктар.

А ажылга хаара туттунган аныяктарын саны чүгүе 10-20-ле хуу, арткаанары — 80-90 хуузу үстүнде адаанын хайлыг уржуктарга алзып чоруурлар.

Аныяк-өскөн кижизиндигезин бот-боттарынысче чая каап турбайн, бир деминг ходелип, бо талазы-биле

мурнувуска сорулгадан салып алгаш, олар-биле доктаамал ажылдаар болурусса эки деп бодаар-дыр мен. Республика чергелиг, оон иштинде кожуун, суму, албан организация чергелиг аныяктар-биле ажыл чорудар килдистер, төптөр чүгө ажилдавайн турары? Дээштинг хемчег албайн, бо хевээр турар болурусса, келпир үеви чок улус-тур бис, ындагы бодал башка кирип келпир-дир. Бо талазы-биле байдал чүгүе Бай-Тайга кожуунда эвес, а бүгү Тывада ындагы ыкшаш-тыр. Кол-ла чүве — аныяктар чай-кыш чок ажилдаар кылдыр ындагы байдалды тургузар ужурулуг бис. Кылыр ажыл чок үчүве кажан-даа турбас ужурулуг.

ШҮЛҮКЧҮ ЭЖИМТЕ

Чогаалчы Доржу Баянович Монгушка тураскааттым.

Хадымырлаан Бора-Шайга молдургалар
Калбак шыкка чарыштырып чордуусу чоп.
Сөөң Шилги молдургалы кайгаар ийик мен,
Челип турда, айттар ында калыр ийик чоп.
Ачан — дарган, аман — шевер, даайыч — агчы —
Алды хире кады төрөөн турган силер.
Кара-Сутга, Бора-Шайга кыштай, чайлай,
Кады ойнап өскенивис утундурбаан.
Сүргүд чылдар, дистингипкен куулар ышкаш,
Шуужуп алгаш, шагда эрткен тоогу-дур.
Төрөөн чуртун чүрээ бодур Москвага
Дорт, беш чыл өрөөнөш, челип келдин.
Чоргаар болгаш чараш кыстын дугайында
“Чойганмаа” деп шүлүгледди бижип кагдын.

Молдурганга Чойганмааны ушкарыпкан
Моолдуг-Хемде ам-даа халдып чораян дег сен
Таргыжыкче молдургалы каттап чир дээш,
Даңгаар эртен айттангылар турдуусу чоп.
Чоорун ол ийик, соондан маннай эдергерге,
Чойганмааны астыктырып кааптар ийик сен.
Өлүм билбес шүлүктөрүн, чогаалдарын,
Өвүр туржук, Тыва черде арттырган сен.
Бир-ле шагда ыңдыг кижин чораян-дыр деп,
Бичини чаштар чогаалдардан номчуурлар боор.
Ийик истээн, чырык черге бодарткан,
Ийик огдун өгдүт-баштыг эки чорлар.
Адын-биле номнар саны адаттыган,
Алдар-адын мөңгө шагда чаңгылынар.

Чүрөөн ханын сиңирип каан номнарыңны,
Чүс-чүс салгал өөрөңнү таныжарлар.
Кангай сыннын булук, дожу эривезде,
Кара бажың эрте чүгө халаш диген.
Сеткилиңде ажыттырмаан чогаалдарың
Чедир бижип кагбааныңа хомдуар мен.
Өртөмөйчүн үүлөң черде ыңдыг,
Өкпөлөсө, эрте-даа бол, алгаш-ла баар.
Эрткен чүгө эрткен-дир ам сүрүшкөш чоор,
Эгидип аар арга чок-тур, орайтаң-дыр.
Өртөмөйчө эвээш чурттааш, хойнү кылдың,
Өрөң чок-тур, улуг уйгун уламчыла.
Кажан-ла ийик, удаам ам чедө бээр мен,
Каттап чир бис, Чойганмааны ушкарар бис.

Модон МОНГУШ.

ОРУККА ТАВАРЫЛГА

ШЭННОНГА ДОКТААГАНЫВЫС

Сактышкын жанры делегейде эң-не номчуттунтур.
Тоогунуң кол болушкуннарын кым номчуксавас боор.
А.Коржаковтун “Борис Ельцин даң бажыңдан хүн ашкыжыге
чедир” деп ному солун-чүүлдерин номчукчуларга бараал-
гаткан. 500 арыптыг, 150 ховар чуруктар киирген ол номдан
бир эгени кызыра очулдурган бараалгатымыс, хүндүлүг
номчукчу.

Америкадан Россияга ужул олдурушкан, самолет Ир-
ландиянын Шэннон аэропор-
туна бир шак доктаар ужу-
луг турган чүве. Президент
Ельцин ол чуртун премьер-
министрин Альберто Рей-
нольдс-биле ужуражып чугаа-
лажып ужулду турган. Ын-
чалза-даа ужуражышкын
болбай барган. Борис Нико-
лаевичини орунуга Чазак-
тын оралакчы даргазы Олег
Сосковец барып, премьер-
министр-биле ужурашкан.

Даартазында россия бол-
гаш даштыкы парламента “ча-
стышкын” болган. Чүү-даа
дөңшү турган. Шылап-моааш,
Шэннонну эрттир турган,
“шлпикен” боор-даа джипи
турган. Горбачевтан дамып
келген ИЛ-62 самолет-биле
ужул органывис ол чүве.
Америкага чоруп турувуста,
багай чүве болбаан. Ынча-
гаш стога олурганнар дипло-
маттыг эдзегиле тилгеленип
челип алганы дээш Борис
Николаевичке байыр чеди-
рип турдуусу. Кезек болганда,
олурганнар өскө өрөздөргө
чоруй барганар. Иелээ ар-
тып калганывуста, ол хими-
решип чугалай-дыр.

Мени көрбөзирини
билер мен, силерден кажан-
даа эки сөс дыңаваан мен.
Чүгө мени шүгүмчүлөргө
ой болгай силер. Ынча ор-
а, Борис Николаевич бодунуң
командазы, аңа дуздалжып,
ону камгалап чораян кижилер
дээш дашка көдүргөн.

Албан езууңуң ужура-
лары болу бээр, колдуңда-
ла спирттиг суксунар чоог-
лаар боор чүве, дашкаларын
үскүлөштүргөш, бир пакты
ишкеш, дашкаңың салып каар.
Дашкада арага артка болза,
официант дораян-на кудуп
аппар. Аалчы кижиде дашкада
араганы доозазын пактапкан
болза, курут дашканы база-ла
дораян долдурган каар.

Бодол арымыга, Ельцин-
ниң байдалы элзи баксарай
берген хире болду. Эмин
эрттир изилденип-даа бээр,
чамдыкта аржакч чүве дег
аппар. Ур-даа олурбаан бис.
Ишкенивис база шоолуг эвес.
Кажан Борис Николаевич
удуй бээрге, оон кадыны
Наина Иосифовна ниги
өрөзлө барып, дыштанып алы-

Дүргөн, эмчилерже
манчаар!

Бодун Президент өрөзлө-
нө кире бээрме, кижиз иш-
чеш-даа дивес, арны хуула
берген, өлүг-дирип аразында
чыдыр. Тургуза көдүрерин
оралдаштыр. Борис Нико-
лаевичини кошкып суларааш,
улам аартай берген 110 кг дең-
зең менээ, тойна чыгыгы дег,
аар болгон. Колдуңуң адаан-
че бажым сул алгаш, арай
боорда орун кырыңче тургу-
зуп, чыттырып алдым. Дон-
ортуу хире үе. Самолет со-
газындан көөрүмгө, чүгө
океан чалгыларын атарманар.
Үш шак хире болгаш Шэн-
нонга ужуражылга болур.

Сыккырттышкын, тынды-
рышкын, капельница...
Наина Иосифовна ынай-бээр
манчаар-ла тур. Дыңаарымга:
— Ол-ла-дыр, инфаркт
болган-дыр, канчаар чүвө?
деп чугааларың дыңналган.
Чоуурутуп ылгаар-даа.

— Оожурганар, адаавыста
океан, ужудушкун үези-дир
— деп чугааладым.

Ол аразында эмчилер
аарыгын диагнозуң чүрек
дегиринишкени азы микро-
инсулут дег тодараткан. Мын-
дыг таварылгада кылаштар
хамаанчок, шимчеп болбас
болгай.

Сосковец баштай Ельцин-
ниң орунуга чугаалажыш-
кын кылырынды ойталап
турган чүве. Илюшин болгаш

Барсуков олар ыйыда бээрге,
мүн-не чөпшээржипкен.

Самолет хонар дей берген-
де, чугаалажышкыннарын
Президент боду кылып деп,
эмчилер дыңнаткан.

Оон өрөзлөң кире бээр-
ме, эддепте-ле болган: Бо-
рис Николаевич орунуга ду-
руп чадап, сыртыңче барып
дүжөр болду. Мени көрүп
кааш:

— Хевим кедиринер, бо-
дун чугаалажып мени диди.
Ужуражышкын кылы-
рынга Наина удурланып
турза-даа, оон хойленип ту-
супту. Хойленип арай боорда
кетеш, өктөңип чадап каан.
Ол хирезинде-ле бисти кор-
гудуп орган:

— Чугаалажышкыннарга
бодун баар мен, бодун баар,
оон башка бүгү делегейге хол-
зээшкын үнер.

Эмчилер аңаа чоокшула-
рындан безин көрүп турган,
а Борис Николаевич: “Мени
кадык кижип кылып каап ко-
рунер, шыдабас болзунарза,
ыңай чорутпай барынар, аза-
лай” — деп неген турган.

Самолет Шэннонга хонуп-
кан. Он шаа минута эртен,
самолеттун кым-даа үн-
мээн. Сонгадан көөрүвүске,
хүндүлө танымалы чыска-
лышкан, премьер, сайыттар ма-
наан турлар. Шыжыгып
турары илден. Олег Нико-
лаевич ажик чанында кунхяда
туруп алган, чүңү-даа кылар
айгып тыйлап турган.

— Ынчаарга кым баар чү-
вөз ыңааш? — деп, Ельцин
айтырган

— Силериниң орунунага
Олег Николаевич баар — ди-
дим.

— Чок, маңаа турунар деп
дужаап тур мен. Сосковец
кайда барды? — деп, Ельцин
айтырды.

Ыяк чүлүттүңүп алган,
дорт дүрт-сыныг Сосковец
Президентке чедө берген.

— Силерни дыңнап тур
мен, Борис Николаевич.

— Самолеттан үнмөң-
деп дужаап тур мен, бодун ба-
рып ужуражып мен.

Оон дыңыг алтырган
самолет дашында улустар
дыңнап каан боор, чүгө дие,
ол ойде самолеттун эжиңи
ажыдыпкан чүве. А боду ту-
руп албас, туруп ора-ла барып
дүжөр. Чаданы куду канчап
бадарды? Оон чуулаа өлгөн
ол ыйнаа.

Барсуков чанымга тур-
ганынга ооргалданып алгаш:
— Олег Николаевич, үнү-
нер! Аэродромга хонупкан

Алексей АИР
Белоткэн.

ААС ЧОГААЛДАН УЖУКТАЛГАН

Аас чогаал — тоолдар, тоолчургу чугаалар, ырлар шаг-
шаанда-ла кижиниң ажыл-ижинден болгаш оон тывыптыр
чоруундан тывылган. Олар бижик тыптырыңгы ырак
мурнунда-ла тыттып, аас-биле чогааттынып, салгалдан
салгалче дамчып келген.

Тыва чон чамдык эвээш
санның чоңнарга бодарга,
бодувустун аас чогаалын
утпайн, ону камгалап-када-
галап арттырып, харын-даа
ону улам хөгжүдүп сайзыра-
дып турар чоңнарын бирээ-
н. Ол хамаанчок тыва куль-
тура даштыкы чурттарда бе-
зин сайзырап турары тыва
чоннун бодунун төөгүзүңге
канжыг-хумагалың көргүзүп
турар.

Шүлүкчүлөр, чогаалчылар
база аас чогаалын боттары-
ның чогаалдарында ажылап
турарлар. Ындыгыларын бир-
рээзинге анык шүлүкчү
Менги Ооржакты хамаарыш-
тырып болур. Ол бичининден
тура-ла, шүлүктөрүн, чечен чу-
гааларын бижип келген.
Мадчын улустун оглу Менги
Ооржакка оон бичининден-
не тура көрүп өскөн даглары,
хемнер, сулгары, хая-дажи,
нигизин-биле бойдустун каас-
чараш чурумалы оон шүлүкчү
апарырга салдарлыг болган.
“Мээң бирги дыңнакчыларым
— кадарган хойларым” деп,
ол чугаалаар. Хой кадарып
чораш, хүн демдегеленип
шүлүктөп бижир турган.

Көдээ черлерге кончуг тал-
тылыг улус таварышкылар.
База бир ховар талантың
көдээ черден үнгөнү солун.
М.Горькийниң “Сестун уран
чүлүңүң эгези аас чогаа-
лында” дээш деп анык шү-
лүкчү база уран таланты-
зынын ужуун аас чогаалы-
дан алган.

Автор “Чөпшүл ден” деп
бирги шүлүктөр болгаш
верлиблөр чыныдында
аас чогаалын база ажылап
турар. Чынында аас чогаа-
лынга үндөзүлөп, бодунуң
бизиниң дүргөн чугаа, ты-
вызтык база үлөгер доктамак-
тары кииргени номнун шына-
рын, уран-чеченин улам ба-
йыдып турар.

Хойнү көрбөй,
Хөзөө чайба.
Хөмгө дегбей,
Көөргөттинме

(ар. 44).

Бо үлөгер домак мерген
угаанының ханазы-биле,
дээштингү күжү-биле, чечен-
мерген шүлүк тургузугулу-
биле ылгалып турар. Шынап-
ла, каш борбак сөс хой-хой-
кылын номнары солуп болур
ышкыжы. Ол дээрге бир ду-
гаарында, шүлүкчүнүн амы-
дыралчы эскерилери-дир.
Шилгээң дааштыг,
Шилгээң оруктуг,
Көшкүн салымныг,
Көвээң саваалыг.

“Хем”, ар. 43).

Тывызыктары чогаалдары,
тывары туруп турар боттук
чүлүдери, болушкуннарын
ылап билгирин, оларны деңгей
бодарын кижиден негээр
болгай. Бо хем дугайында
тывызык аңаа эвес тывылган
боор деп боду мен. Чүгө
дизе авторнун бичининден-не
көрүп өскөн хем Чөмчик
болган-Ол оон чаражын чеже
катап маңаап көрбөз дээр
бөөр. Уетүңдө-көрөннүс
тывызык делегерейге мета-
фора хевирлп болуп турар.
Тывызыктың оодругларының
эге үннери (аллитерация)
база сөөлгү үннери (рифма)
аянжып чоруур.

М.Горькийниң “Фоль-
клордан өөренип, ону сай-
зырадып ажылап турар” деп кый-
гыры 30 чылдар үезинде
унуп турган болза-даа, амгы-
даа үеде үнезин чидирбейн
чоруур демдегел, ону Менги
Ооржак чогаалдарында ажы-
лап турар.

Радион ДОНКА,
башкы.

Бин-Хем кожуун.

СОЦИАЛ АЙТЫРЫГ — БИРГИ ЧЕРДЕ

Январь 25-те Дээди Хурал бажыңыга ТР-ниң
Херээженнер эвилелиниң бюро кижигинериниң
ээлчегил хуралы болуп эркен.

Аңаа үш аңгы айтырыгын
чугаалашкан. Хуралды Херээ-
женнер эвилелиниң даргазы
И.Очур удуртуп эрттирген.

Чугаалашкан айтырыг-
лардан бо үениң анык-өскөн-
нериниң, ылангыя херээжен
кижилер ортузунда кем-херек
үүлөгөдигиниң киириниң бар
болуп турары чон аразында
оңа дүвүрлөдү бодуруп тур-
рар. Ол чоруктарга удур
шыңгыг хемчеглерин алдыры-
биле февраль айның 9-та
Улусчу чогаалдыг бажы-
ңыга республиканың Херээ-
женнер эвилели хой кижик-
чилиг калбак хуралды орга-
низастап эрттирерин планнап
турар.

Нина СЕРЕНОТ.
Парлаага талазы-биле
бюро кижигүнү.

СЫГЫТ-ХӨӨМЕЙГЕ ЙӨРЭЭЛ

Тоолчургу чугаа

Күстүн алдын-сарыг хүн-
нериниң бирээзинде бурган-
нар Саян сынынын чингис
үнгөн оймакага чыгып
келген. Оларнын шүптүзүнүн
саны эрегедө дөң 108. Ийе, хой-
дур. Ынчангыш дээр чуртта-
чыларнын аразындан чүгө
8 бурганин ончалап көрөзү.
Будда бурган боду, Махакала,
Норвудамаче, Жалбузениг,
Ваджравархи, Ач Тарийни,
Бегдэе, Цзонхава. 8 деп сан
Саян дагларынын муруну
талазында мал мадлар чурттап
чоруур чоңа ыдыктыг деп
дыңнаан мен. Ындыг-ла
болуунам.

Бурганнарнын өвүр-
хевирин көрүп эвес, а бодол
олурамыга, кударал долган
болду. Оларнын арны-ба-
жынын хевирин көрө болза,
канси — өөрүшкү-даа, кударал-
даа эскертинмес. Чыгып
келген бурганнар маспак-
таңып олтурган алды, черин
соңгу, барыны, чоон, муруну
талазында чурттап чоруур
кижи төрөлтетенин кылып
чорудуп турар ажыл, амды-
ралын эргий көргөш, серт дүн
хевирлп болдулар. Та кайы-
зы чүве, бурганнарнын бирээзи
чугаалады: “Хой-хой чылдар
бурунгаар бистер маңаа чы-
лып келгеш, амдыралды ди-
рип бойдука чаяап бердивис.
Сугларын, балыктарын, че-
дээштинг чеди оңун, үнүш-
терин, ам-мени. Ол бүгү бой-
дустун байлаан элээр кыл-
дыр кижини база чаяадывис.

Бурганнар шүптү боданы
бердилер. Оон бурганнарнын
кайы-бирээзи, та кайызы чүве,
оожук чугаалады: “Ийе, шын
харын. Олар коргунчуг чеп-
секти чогааткан-дыр, ынчалза-
даа бо сынынарнын маспак-
таңып олтурган алды, черин
соңгу, барыны, чоон, муруну
талазында чурттап чоруур
кижи төрөлтетенин кылып
чорудуп турар ажыл, амды-
ралын эргий көргөш, серт дүн
хевирлп болдулар. Та кайы-
зы чүве, бурганнарнын бирээзи
чугаалады: “Хой-хой чылдар
бурунгаар бистер маңаа чы-
лып келгеш, амдыралды ди-
рип бойдука чаяап бердивис.
Сугларын, балыктарын, че-
дээштинг чеди оңун, үнүш-
терин, ам-мени. Ол бүгү бой-
дустун байлаан элээр кыл-
дыр кижини база чаяадывис.

Аалганы дыңнап ора, улуг
бурган шинтирнин үндүрү:
“Чө, ам канчаар боор, кижил-
ер аразында мындыг онзагай
кижилер бар болганда, олар-
ны өршөп каалынар”.

Шак-ла ыңчаар сагыш-
сеткил куюмнаткан тыва
хөмөй-сыгыт кижини төрө-
лтетенин диргелеп келген
“айыылдан” камгалап каан.
Игорь ДАМДАК.

Игорь ДАМДАК.

ТӨРЭЭН ЧЕРИМ, ТӨРЕЛ ЧОНУМ

ДҮШКЕ-ТУАГЕ КИРИП КЭЭР-ДИР

Бо болушкуннар
Улуг-Хем районунун Эй-
ли-Хем сууру суг адаанче
кирериниң мурунда бол-
ган чүве. Ынчаан Улуг-
Хеминиң бир адыры турум
сеитип чогуунда доң хавак
кыры — Хая-Ужу дээр
шөүлө үнү кудумчулуг шөй-
лүн чоруткан суур-ла бо-
гай. Сеитип муруну-чоон
талазында Улуг-Хеминиң
эриниң дургаар Эрги-Чаа-
Хол суурга чедир хой-ле
ортулуктар, сипен кезер да-
зырлар Улуг-Хеминиң ол-
бо талазында ыңаар-ла ба-
рыны чүкө шөйлүн чорут-
кан. Ында чүү чок дээр: те-
ректер, янзы-бүрү талдар,
кызыл-кат, долаана, чоду-
раа. Сипен кезер дасыр
оймактарыг, куштар чы-
нар улуг-биче холдерин
Янзы-бүрү талга, койгун,
кара-куш, күңкүл, элик-
хүбүс, харын-даа сыны
чыгак дээш, чүү чок дээр.

Шаанда кижини чоруп шыда-
вас черлер, чижээ, Сыны-
ныг-Алаак турган. Алаак-
тарже аңнар база кирип
көөрлөр.

Мээң сипен кезер черим
суур чоогу оймак чер.
Аңаа чедө бээрге, янзы-бүрү
куштарын, эң ылаңгыя
хампаарактыг, үнү үзүктөл
чок уяраңчыг, бир-ле ыры-
жыкжун-биле домей сагыш-
сеткилден оорту бээр. Бис-
тин аалдарымыс хеминиң
кирген аксынга турган,
ынчанаш Хем-Аксы дээр.
Аалдар ол үеде үнүн чы-
лар Кара-Сугун ол-бо
талазы дасырлар, оймак-
тарга тургулааштар. Бис-
тен ырак эвесе Улуг-Хем-
ниң мырыпай кыдыныг
улуг оймакка дескиндир
чүгө долаана үнгөн, оон
ыңайлаарга, янзы-бүрү
үңүңер үнүн оймак черге
Дамдын Кыргыс, Оолак
Кыргыстың оглери турган

Мээң кады ойнаар эжим
Дамдын Март-оол. Баштай
бичинивесте тексээр, кы-
зыл-хаактарынч эң-не кы-
зыл чавыдактыңаңаңаңа, айт
кылып ойнаар турдуусу.
Соолзүредир молдургалар
мунун алгаш, дасырларга
оолдар-биле чарыштырар
турдуусу, солун-ла үелер
турган ийин. Молдурга-
лар-биле хой, ошук, инек-
тер сүрер чордуусу. Кын-
кы үеде ортулуктарда сипен
курлак ажыг. Ойганап-ой-
тап кезжө чедип келир. Кы-
зыл-кады сывылда доңа
берген тургулаар. Хар
чаантарга, чодурааларынч
салбактарын сы базын
алган турар черлер-ле
болгай.

Чодураалыг хемнер
аксы ортулушкунуң
Чокнак салбаа далай
адаа кирген болду,
Чоон достуг теректери
база ында

Ам ол одурек чуурга-
лары дилеп чораян, ойнап-
хоглен чораян черлеривис
чок. Ол ыяштары оттула-
ган, далай адаа кирген.
Куштарын кезжөзөлдө,
дан бажында уяраңчыг
алгы үннери чиккен. Эң
ылаңгыя тараа мажактап
дурдууларынч нерилер-
дег чыскаалыккан ужуң,
дүңчеп бар чыдары мага-
даныч-ла турган ийин.

Эжим Март-оол Дам-
дын өскөн-тороон Эйлин
Хеминиң шөкөла дикер
торлап, партортап үр-ле

үеде чон мурунуга негел-
делгип ажылдан чорду.
Соолгү үеде неспялыг,
күш-ажылдыг хоочуну,
Лешиниң юбилей медаль-
дары-биле шаңнаткан. Ка-
ра-Суг ден черде бодунуң
хуу малын азырап, кадарып
орар. Оон бичини оглу ада-
зының изип истеп, ол-ла
иколаны директорлап
ажылаан Толсентип баш-
кылыг эрес, шинтирлел
чоруун эскерин, соңгулда
үезинде суму чагыргазында
дендинди алган. Оон Эй-
лин-Хеминиң Кызылда
оореникниң сүргүлдериниң
сүй белек, атын-чөм, акпа-
монгун берип, оларны
детскин турарын теленип-
зордап көрүп, дыңнадым.

Амгы рынок үезинде эитип-
демгир, чон дөң ажылдан
чоруурунга оорун, солун
дамчынып байыр чеди-
рин олур мен.

Ол үеде база бир солун

ажыл — дүк кагары. Улуг-
бичини кижилер бир аал-
дып дүгүн качкыр боор-ла
чүгө болгай. Белең кылган
дүктү эргий кидис кырынга
чада таарыштыр салган,
кырыңче изип суг-биле
шаптааш, борбак ышкы
ораган, шары азы айт-биле
хой катан ыңай-бээр изиди
соортуп, дүк болгужеге
соортуп. Оон кидис үндү-
рүп алыр турган.

Бир-ле катан аман хой
кадарар сен дээр. Ол үеде
оглөр аайы-биле ээлчегин
кадарар турган чүве. Бис
ыңчаарда колдуу-ла кара-
кара ошкүлөргө турган
бис. Кара-Хунадыг кожа-
выста ог кок-кок ошкүлө-
рин болган кок хуналыг.
Ол хуналарымыс чаан, үр-
гүлчү мунар турдуусу
Ааржы холун каан, соктаан
тараа, бынатка, эът дээр,
элээр-не чипер чешин пос
ханка суккан, аман сүн

берди. Хойларымыс Бедик-
Элдин кырында Хорум-
Даш ден черге чедире бээр-
ме, хойлар элээр тодуп
алган ышкыш боорга, дем-
ги-ле хүпезиниң чооглап
алган, изип хун караанга
шагырап удуй хона берген
болдум. Отту хонуп келген
коорүмге, өскө аалдың хой-
ларынга хойларым кат-<

Кижик-кадык-ла чорза, амыдырал каас-чараш, чуул-буру ошпер-биле делган, чурттагалда ирлык-шоорлук, тапчы-самтыг, бурун-гаар чуткулдук чоруур болгай бис. Ылчангаи "Кижик-кадык-ла чорза..." деп булуңу-булуңу алаанга кадык амыдыралды, чурттагал-ганын өвүр-хептири суртаалдавынаан, кадыкшылыг кол дарган-шары — эмчи деп буянып мергежилди кижилериниң белгил эвес, чымынныгы чырыдар соруганы мурунуста салган бис. Маңаа кадык камгала шугумунда амыдырал чоруур арга-дур-жулгагы эмчилериниң солун, чаа амыдырал чырыттышаан, бо мергежилди иштин алган, сонгаар хоорайларда ооренин чоруур анык, чараш оолдар, кыстарыш-биле солуну-булуңу арыптарына ужуражык бээр боор бис деп помчукчуларга дыпшатывас.

База ол ышкай бо булуңга эмчизиникин чүгүл чаңчылчан хептериниң дугайында эвес, улусчу медицинаны арга-сүмезин, дуржулганы, эм олттар-биле эмчилериниң талазы-биле тускай эртемилериниң тайыбырыл помчукчуларга чедирерин аазан тур бис. Бо булуңга ада-огбелериниң эмчизиникиге ажылдап чорашы

аргаларын сопуургалдыр бис. Ылчангаи "Анык иеги сүм", "Шенеп көрүңер даан", "Ногаан аптека", "Чаа эмгер", "Эмчилер сүмези" дээп ышкай сүм булуңуна дараазында булуңуна үнүп эгелээр.

Оон аңгыда "Кижик-кадык-ла чорза..." деп булуңга оорун чет-тириниңикин, алган-мактаанын матириалдардан аңгыда, кадык-бир айттырыгы кодурган помчукчуларын бодалдарын чырыдары база кадык камгала яамызына адрестеэн шугумчу-лелдиг, дилеглиг чагааларны парлаары кордунген. А шугумчу-лелдиг кылырда, чоңут болган иштин айттырыгы тургузун, иштин ичининиң үндүрер кылдыр бижире күзөгүн. База ол ышкай ат-сымы, чурттап турар адрестеэн булуңу-биле айттынымаан чагаалар солунга парлааттым дээрзин бижикчилерге база катан бай удур сагындырып каары артык эвес. Ылчангаи бо булуңга хамаарыштыр чагаалдан бижин, харылааңдар тударыгарын, диледивис, хүндүлүг помчукчулар.

Чагаа килдизи.

Эмнелге пунктузу, эргелекчизи

ӨӨРҮШКҮ-БИЛЕ САКТЫП ЧОРУУР

Чеди-Хөл кожуунун Чал-Кежиг суурда эмнелге пунктузунун эргелекчизи Валентина Ивановна Сандан чээрби ажыг чыл дургузунда ажылдап келген. Оон дуржулганы улуг.

Ол Кызылдың эмчи учил-лешенин 1979 чылда чедир-лешенин доозуп, фельдшер-акушер мергежилди чедип алган.

Тандының төл эмнелгезин-ге сес чыл эмчи сестразы болуп ажылдаанын соонда, Чал-Кежиг суурга амыдыралын аайы-биле ында эмнелге салбырынын эргелекчизи кылдыр ажылдай берген. Эмнелге пунктузунун эргелекчизи мурунундагы ажы-лыга денжээрге, харысал-газы улуг ажыл деп чүвени Валентина Ивановна угаан бил-ген. Ам амыдыралга хамаарыш-кан бүгү айттырылгала шын харыяларны боду тып шит-пирээр, боду күөсүдир деп чүвени аяк шитпээди алгаш, карак кызыл ажылдап кирип-кенин бөгүңе чедир сетки-линде өөрүшкү-биле сактып чоруур. Ол бодунун суурунга аарыг кижилериниң антиг-ээдэ-биле хүлээп ап, шипши, сыккыртып, балыны шарып берип, аар аарыг кижилерин, божуур четкен херээжен-нерин Элегесте уячакт эмнелгезинче, азы чок болза, кожуунун төл эмнелгезинче далаш чедирип, четтирип чачыккан. Чал-Кежиг суурга С. Тока аттыг сохотун мал, ажал-агылгы улуг салбыры турган болгаш, кижик эмчизи хой санныг малчы коданнар-

ны эргий кезип, малчынар-нын кадыкшылын доктаамал хайгааралга ап, эмчи дузанын ой-шаанда чедирип келген. Анаа хүндүс азы орай кежээ, оон туржук караңгы дүне-даа аарыг кижилерден чала-галар келдире, Валя эмчи ынаар чоруптар. Ындыг чанын рыноктуң бо ырма сынчыг берге үезинде безин салбаан, аараан кижилер чалаарга, дүне-хүндүс, хат шуурган, чаас-чайык, дыш-таныр хүннер-даа дивейн бар чоруур.

Хонуктуң кандыг-даа үезинде аарыг кижик чалаарга, кажам дөзө келер буяныг, эргим эмчивис деп, чаңгыс суур чуртташтары чыгыг сөстөр-биле амырап ханмаан сеткилин илереди олуралар. Ол суурда эмнелге пунктузу-нун эргелекчизи болбушаан, фельдшер-акушер ажылын база кылып турар, ол ажылы-га ынак. Валя эмчи шипши-сааттыг херээженнерин ба-жынарныга күзөңгил аалчы болуп чедип, оларын доктаа-мал хайгааралга ап, шипши көрүп турар, а кажам божуур үези чоокшулап келгенде, кожуун эмнелгезинче чедирип каар чаңчылды. Ол суурда улуг-бичин кижилерин, ылангыя ушпа кыргынарнын, кадыкшылы дээп сагып чован чоруур эргип баарлыг эмчи-

лерин бирээп. Ылчангаи-ла боор, эмчилеп ажылдап кел-гени хой чылдарын дургу-зунда оон адынга хомудалдар кибээзин дээр-ге-ле, энерелдиг эмчинин кызыма-дыр, бүдүш-түр-дүр. Ылчангаи хой чыл-дарда бодунун эмчи мергежи-лин харам чокка сөнөп кел-ген эмчизинге суурун чоңу чоргааралары-даа, хүндүлээр-чаа.

Ажылынын дугайында сонуургал айттырымга, Ва-лентина Ивановна мынча диди: — Эки үелерде, совет үе дээрин ол, бистин эмнелге Элегесте уячакт эмнелге-зинге хамаарып турган бис. Амгы үеде бисте суур чаңгыс-газы бар. Мурунку үелерде бүгү чүве четчир турган, аарыг улусту ынай-бээр чеди-рде дөзө дээп бергедээш-кинер турбаан, эм-тан, эмнел-генин иштин ажал-агылгыны хергелээр эт-сеп четчир, чүгүл эки ажаалад негээр турган. Эде тургузушкан, рынок эко-номиканын кыргыс соонда, амыдырал өскерилген. Чам-дык кижилер аарыг бергеш-даа, оон үнериниң аргазын тып алыр дээш, кызыдыл-ла турар боор-дур. Рыноктуң сы-базышкынындаан эм өртөк-тери талыйтыр өзүп туруп берген, анаа бөдүүн кижилер аар өртөктүг эмнерин салып

алыр шинек чок, оон уламын-дан дыка хой хоочураан аарыгларын коңун үзе эм-нээр арга-шинээсиз чок апар-ганы дыка хомуданчыг бооп кээр-дир.

Амгы үеде Элегес — Хову-Аксы-биле харылаажып теле-фон харылаажы бестин чок, аарыг кижилерин ынай-бээр чедирер машина-балгат ол чок, кудуп алыр кывар-чаар материалдар тывылбас, мын-шевер даарыкчылар, ус-ше-верлерин мөөңдөп, оларнын ажалдарын улусчу чогаалды-ганын ус-шөөрлериниң дел-гелдеринче чедирип, анаа мактадыг черлерин удаа-дараа чедип ап келгенер. Кажан Сандан эмчи ышкай быжыг тургусту, хой-ниитиги кижилер бистин суурлары-кыска чурттап, ажылдап чор-да, амыдыралдын судалы улам дымдыг соп, келер үеде эки амыдыралче тура-соруусу улам күштүг болур ийик. Кызымак, билдиги ажы-жи, чонунга бүгү таладыг ачы-буяны дээш эмчизинге суурун улуг-бичин чоңу өөрүп четтиргенин чыгыг сөстөр-биле илередиң, ажы-лынга, амыдырал-чурттагы-зынга ак орукту күзөп чо-руурлар.

Анатолий ТОРЛУК.
Чеди-Хөл кожуун.

УТТУНДУРБАС БЕЛЕК

Бо материалының маадыры — ак халаттыг эмчи, не Зоя Айылдаевна Донгак.

Куш — уялыг, кижик — чурт-тук. Бай-Тайга кожуунун Кара-Хөл бажына Бай-Кадай деп чоңа нентерээп аттыг малчындайың огу — Айылдаа Сапкайың Хер-тектин ажы-толу тос. Олардан бухгалтер, электрик, чолачы, ши-дөөсү, башкы, эмчи дээш, кандыг кижик үнмөз дээр.

Зоя Хертек 1950 чылда Бай-Тайга кожуунун каас-чараш бой-дустугу Кара-Хөл сумузуңуң Огар деп черге хой ажы-толдуг ог-бүлениң улуг кызы болуп төрүт-түгөн. Кара-Хөл 8 чыл илалазын-че ооренип кирген, Бай-Тайга ко-жуунун Тээл ортумак школын дооскан. Өг-бүлениң улуг кызы болган авазының дузалакчызы болурунда аңгыда, З. Хертек өөредилгеге кызымак, үлгөсүлүгү корум-чурумуң деп ада-не хурал-дарынга мактадын, шаңгал бижиктерин ал келген.

Ордумак билгилег анык кыс бодунуң илалын алганы эмчи училлешениңче 1970 чылда дужаан кирген, 1972 чылда эмчи училлеш-енин чедирип доозуп, фельдшер мергежилдиң диплому холга алган.

Өөредилгези эки, билни шы-рак эмчилди Ак-Довурак хоорайже ажылдаары-биле чорутканы тавар-ылга эвес.

Анаа барган, 1972 чылда бичин уруглар сестразы, фельдшер эмчи болуп ажылдап кирген. Ак-Дову-рак эмнелгезиниң коллективин анык эмчи кыска хоорайның иштин чурттагы бажынынга бир ороолдун хостан бергенер. Дооскан билни амыдыралга, херек кырыг-га көрүзери солун-даа, парын-даа, харысалгалыг болганын чажыр-байып, арай чугаакыр эвес-даа болза, иштин сеткили-биле чугаалан олур-дү.

Уругларының адазы, комсомол-чу путевка-биле Өвүр кожуунуң Дус-Даг деп черден келген анык чолачы Николай Донгак-биле ог-бүдө туткан. Ол Ак-Довурак хоорай-нын бир улуг тудуг брига-дазынга чолачылан ажылдап турган. Олар 4 кыстыг болганнар.

Амыдыралда белсеп оруктар тур-башыг дөз, уругларының ачазы, Изольдазы бистин аравыстан эрте чарлын чоруй барганы хомуданчыг. Ылчалаа-даа З. Донгак — бергелерин ажыг эртин чоруур буяныгы эмчи, не, Ак-Довурак хоорайның эмнелгезиниң уруглар салбырын улуг сестразы болуп, хой чылдарда чоңуң кадыкшылы дээш үйү-чүдүн чок ажылдап, берге үелерин ол көргөн. Ада-нелерин, бистерин ог-бүлениң чегерикчилерин, хенерикчилерин, хайгааракчыларын дээрнис амыдырал-биле сырый холбаалыг, уткалыг.

— Казы-казы бажыңарга чурт-таарга берге бе? Ногаа, картонка тарыдырар бе? — деп сонуу-радым.

— Кижиниң куш-ажылын чаң-гыс коллективте ажылдап чоруур эң-оору үнмөз боор. Чоңум 1982 чылда хой каз чаагайжыды тут-туңган бажынын эмнелге шугуму-биле мээң куш-ажылымы үнелен, чаа бажының дугулурун, ордерин менээ тыысканы уттуңдурбас белек деп санап чоруур мен. Казы бажыныгы улус ногаа тарыпас деп бодалга шуут улур мен. Бистин коллектив Коң-Кежиг, Шекээр, Кызыл-Мажалык, Бижикти-Хая девискөөрлеринден черин ап, дугуржулга-биле ногааны тарып, ажаан ап турар бис.

Ажы-толуңуң аразында чурттап орад-даа болза, илалазың оскен-тороон чурту Кара-Хөлдү эргип, пазылан кыраан адазы, "Кара-Хөл" сохотунуң хоочун мал эмчизи 81 харыг Хертек Сапкайыңын кадыкшыл байдалың көрүп, бодунуң дузанын чедирип чоруур. Эмчи кижик каяа-даа эмчи, оске-лаа эң-оорунге, дортул-торелдине дузасың чедирип, ачы-буяның көр-гүзөр болгай.

Чырык чер кырынга оң чар-тык чүс чыл чурттааны халас бар-баан. Кадык камгала шугумунга толентиг улуг-хуузуң кирип чо-руур кижилерин бирээп.

Ордуң-оол САЛЧАК.
Бай-Тайга кожуун, Кара-Хөл суур.

Айтырыг көдүрүп тур

БАГ ХАП ОЙНАП КӨРЗЕ...

Тыла спортчулар делегей чергезинче үнүп турары — чоргаарал, чедириниң-дир. Спорт саймыразын-на, оон көрүкчүлери, аарыкчылары көүдөзүн-не.

Чамдыкта болулап турар маргылдааларны орта чарлап албай, эвээш санныг көрүк-чүлериң эрттиргенге, оңу билейн барган сонуургалар хомудан каарлар. Чонун спортка сонуургалы улуг, ол кажан-даа эвээжес ужуру-луг. Көрүкчүлөр, аарыкчылар хой болган тудум, спорттуң хевирин түнелдиг эки эртер, көрүкчүлериң деткимчеи спортчуларын хей-аыт кирир.

Уениң өскерилп турары-биле, шагда бөдүүн чоңа билдинтир болгаш чоок турган оюннар ам уттуңдурп бар чылдар. Уелер аайы-биле уттуңдара берген оюн-маргылдааларга тыва улустун ойнап чораша баг кагары (городки) чүгө уттуңдара бергенге? Ча адазы, хүреш, шыдыраа, аыт чарыгы дээш ышкай спортчу оюннар-биле бир дөмей, хой кижик кижик-

чилеп баг кагарын уттурга кайын бооруп аан. Чоока чедир Сүт-Хөл, Чоон-Хемчик кожууннарга баг кагар оюн ипергенге турган, ам шипшин барган Оон кол чылдагыны — ол кожууннарнын спорт ажылын харыялаар удуртукчуларын чөгөңгил ажылы деп чүве билдинтир. А Чадаана хоорайга эки дериттинген тускай баг кагар шөл турган. Анаа чүгүл хоорайнын эвес, а харын-даа сумулар коман-далары доктаамал маргылдаа-даа эрттирип турган. Ынчан баг кагар оюнун херексел-дерин салып алыр турган, ам садыгларда мергелер безин көзүбөстөэн. Баг кагар оюнун каттап дигизип, олче анык оолдарың хаара тудуп, сонуургадыр үе келген кире. Кызыл хоорайның бөлүк баг кагыкчылары.

Делгелге

"ТЫВА-ТУРИЗМ-2001"

ТР-нің туризм департаментини февраль 21-де Улусчу чогаалдыга бажыңарга

"ТЫВА-ТУРИЗМ-2001"

деп делгелгени эрттирерин чарлап тур. Бо делгелгеге туризмге сонуургалды албан, өөредилге черлери, бодурулгелер, күзөлдиг кижилерден кынар-даа киржин болур: ус-шеверлер, хамнар, хоомейжилер, арагтар, аңчылар дээш, оон-даа оске.

Эң эки дээш турисниң маршрут, школачылар-аныяктар программаны, сүй белектер дээш шеверлер шаңгалды алыр. Делгелгенин хүн чүрүмү:

9.00 шак — киржикчилерин бүртүккөр.
10.00 шак — делгелгениң эгелээр үези.
11.30 шак — киржикчилер-биле "төгөрик стол"
17.00 шак — делгелгени доостур шагы.

Делгелгеге шылгаараннар февраль төңүзүндө Новосибирскиге эртер "ТУРСИБ-2001" деп делегей чергелгил делгелгеге киржир. Февраль 17-ден орайтатпай, делгелгеге киржириниң дугайында дындагыты кылдыр.

Адреси: Кызыл хоорай, Шетинкин-Кравченко кудумчузу, 25; телефон 3-76-87.

Туризм департаментини.

"БИРГИ ОВК" БАНК: ИНВАЛИДТЕРНИ СОЦИАЛ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДЕТКИР

"Бирги ОВК" банк 2001 чылда инвалидтериниң социал камгалаанын талазы-биле чаа программаны ажылдап кылган. Яны-бүрү хевирлериниң инвалидтеринге ачы-дуза чедирерин чаа аргаларын ында көргөн. "Телебанк-Офис", Интернет болгаш оске-даа системалары дамчыш-тыр инвалидтерин амыдырал-ын чингедирер аргаларын көрүп турар бис деп, "Бирги ОВК" банкының баштаар черинин даргазы Александр Нестеренко дынайткан.

Чаа программаны суугар банк чүвүн-даа мурунунда шипчээр аргазы кызыгаарлыг байдалынын ужурунда анаа салбырларын дамчыштыр банкылар-биле харылаажы албас кижилерге дуза дээр. "Бирги ОВК" банк чамдык салбырларга кирер экигерге чаа чадалары кылдыр, оон ачында олурар тергелдиг кижилер киреринге элтип апаар. Бо талазы-биле дур-жулга-даа бар.

ПЕРВОМАЙСКАЯ КУДУМЧУЗУНУҢ 77-ГИ БАЖЫНДА САЛБЫРДА

дынааары багай кижилер-биле ажалдаар программаны тур-гускан. Амгы үеде ол сал-бырда инжелеп чугаалажык-спецалистерин тургускан. Оон ачында амгы үеде дынааары багай кижилер боттарынын агар саннаары ажыдып, рубль, доллар ажа-ларын шыгажыды, даштыкы чурттарже баарда, бажының картонкаларын ажалдап, оске-даа чулуда ачы-дуза чедир-ленин ап турар апарган. Аар өртөктүг дынааар апарат-тар садып алыры-биле банкы-ның чөвүнүн ажылап турар.

Сөөлү үеде юридиктиг албан черлери банкының ачызын улуг сонуургал-биле ажылдап турар апарган. Чижээ, дудей улус сегидип эниээр "Отофон" деп төп шалын төлөвирин боттанды-рарыга иделкейдиг киржип турар.

"Бирги ОВК" банк бөгүн инвалидтерге ачы-дуза чедирериниң Москвада кара чаңгыс банкызы бооп турар, оон ачы-дузанын ажылаар! "Бирги ОВК" банкының парлагла албаны.

"ШЫН" СОЛУНУ ДАМЧЫШТЫР

ЧУРЕКТИҢ ХАНЫЗЫНДАН МӨГЕЙДИМ

Мээң өм ишти, тыва кыстардан эң баштай башкы эртемни чедип алган, РСФСР-нин улус чырыдышканын тершип, 1938 чылдан коммунист Оюн Сипренова Алпынын 87 харлында мөчөөннине холбаштыр ханы кажыдалын илередиң, материалдыг болгаш моральдыг деткимени көргүзүп, ачы-буяны хайыраан коллективтерге, оңуктерге база төрөдөргө чүрөөнни ханызындан четтиргенини илереттин. Эңылангыя Республиканың Президентин Шериг-оол Дизижикович Ооржакка, хоочун коммунист Хертек Амырбигитова Ачымаага, Григорий Чоодуевич Ширинге, Алды-оол Кангаевич Кангайга, Тамара Чаш-ооловна Норбуга, Вадим Орамболович Оюнга, Россиянын коммунист партиянын Тыва рескомунга болгаш Кызыл хоорай комитетинге, гуманитардыг шипчилелдер институтунун коллективинге, Өөредилге яамызынга, өөредилге ажалдакчыларының проффелдтерин Кызыл хоорай комитетинге, күш-ажылын хоочунуларын Кызыл хоорай чөвүлелинге хүндүлүг "ШЫН" солуңу дамчыштыр четтиргенини илередиң, мөгейин тейледивис.

Төрелдеринин мурунундан Оюн ТОЛГАР-ООЛ.

1992 чылда Улуг-Хем кожуунун Ийн-Тал ортумак школын дооскан Азията Семеновна Балганын А 945896 дугардыг аттестаты читкенин барымдалаш, оңу күш чок деп санаар.

ИЕШКИЛЕР

Маңмаи Чоконна Иргит Кызылдың эмчи училлешениң фельдшер салбырын дооскан, бүгү пазынында кадык камгала шугумунда ажылдап келген эмчи сестразы.

Оон ажил-инжиге кы-зымак болган мерге-жилинге бердингенни ажы-тоду салган, шипту кадык камгала шугумунда ажылдап, боттарынын үлүг-хуузуң кириштирип чоруурлар. Өг-бүлениң улуг огу — Ильдар Кок-оолович — Красноярск хоорайнын эмчи инсти-тудун дооскан дээди эртемниң эмчи. Ол амгы үеде Кызылда дүргөн дуза чедирер станциянын эмчизи болуп ажылдап турар. Ильдар Кок-оол-овичиниң оонун ээзи Белла педистарт эртем-ниң эмчи, Ильдардан би-чези Ишка — респу-бликаның 2 дугаар уруглар поликлиникасында участ-ток эмчизи. Ылчангаи буяныгы несин уругларын ишин салган чоңунга дузазын көргүзүп чоруу-рунга оорүвөс ара чок.

Маңмаи Чоконна биле Кок-оол Сарыг-оолович боттарынын ажы-толуңе эңгенир дүңдүзүмүн оскүс арткан ийн уругла-рын бут кырынга тур-гузуп, амыдыралдыг дел-гем оруунче үдсн кааннар. Ам амыралдыг ада хүндү-

луг дынтанылганда болза-даа, хуузуңда араг ажил-агынын башкарып, ма-магыны оостуруп, орооту тудуп, оон багай эвес ду-жүттү ап, ачы-толуңе чо-лөңгүн болуп чоруур. Ылчангаи хүндүлүг кыргы-наагы шиптигеле то-лентиг кижилерин оостуруп бергени дээш, оорун четтирбишаан, кап дег кадыкшылы күзөп, узун пазыны пазылан, чоңа ам-даа ачы-буянын че-дирин чоруурун ий-роордунис.

Чечек КУУЛАР.
Кызыл хоорай.

ЧЕДИИШКИНИН КУЗЕДИВИС

Сүт-Хөл кожуунун төл эмнелге коллективте шипту-ла аныяктар бир деминг ажылдап турар. Эмнелгениң улуг эмчизи Азольда Азыра-деевна Ондар — Суг-Аксы ортумак школын-нын доозукчузу, оон улаштыр Ируктук хоорайда медицина инсти-тудун чедирип дооскан, оскен-тороон суурунга кээп ажылдай берген. Аныак эмчизин үлүрткан эмнелгези ары-сылыг, чырык, чылыг.

Коллективте эмчи сестралары Алла Монгуш, Мариша Ондар, Асель Ондар база санитарка Чечек Ондарга аараан, эмнелги сестра кижилер оорун четтиргениниң илерээниң илередиң чоруурлар. Ылчангаи чоңун кадыкшылы дээп үйү-чүдүн чок ажылдап чоруур ажыл-иниң бо коллективтин аныак удуртукчулуга чедир-кенин күзөдөшөс.

Хепнер САРЫГЛАР.
Бора-Тайга суур.

Ажыктыг аржаан

ДУЗАЛААР ЧАДАВАС

Агар-оол чалан ишес болза, талаар-дыр. Кадыкшылы арай баксырап турар. Ол аржаанга бир катан кирип, оңу ишкенип сесе-рээп кижик мен. Аажок күштүг, шы-парлыг аржаан-ла болгай — деп, Сүт-Хөлдүң суг ажал-агыг эргелешин даргазы Кара-оол Ондарович Данзы-Белек чугаазын эгеледи.

— Чүгө ол Агар-оол дээп чедип, Кара-оол Ондарович? — деп со-нуургадым.

— Алдыы-Үстүү, Шивээлиг-Курголдар барык-ла бүгү пазы-нында аңай, хураган дозуп, аңгорт ошкү кадарын оскен Агар-оолдун кадыкшылы коңсагаан, шаң-ишес чок апарган, Шивээлиг-Кургол деп хемде чалым хаялар аразында агын бадын чыткан сугта шорга кылган, аңаа кирип, ижин эгелээп. Долгандыр бүгү бойдус ногаан "хевин киникен" чигирер кок коктүг кайып кайы-ла хонукта киришкениң Агар-оолдун кадыкы экижин, хей-ады көрдүрүп, эр-соруу киткен, ачы-чегме тура-хоон чок боду кандыг-даа чегерин чигире, хала чок апарган. Ол аржаанын каап-даа аякты ижин-терге, ижин-баар хевсере, кайнаар-даа барганы билдирмес "эсти" бээр болган. Бо чүгү көргүзүп турарыл дээр-ге ол аржаанын күштүгүп, эм шыпарлыг, эки составтын херечилер турары ол-дур.

Сагыгыр, тывыгыр Агар-оол хилис хаялар иштинден шурап бадын чыткан аңаа-ла сүтү ыңчал-дыр "ишчилең" тышкан, чоңунга ажыктыг херекти кылган-дыр. Ол-ла хевээр Шивээлиг-Курголдун аржаанында чон чыл бүрүде үзүлбөс, кадыкшылы экижидип, аржааның ажык-дүжүүн көрүп эгелээптер. Мөң билгирин безин Алдыы-Ишкениң Хүрөң Монгуш, Кызыл-Тайгада Аралдуң Ондар оларын кадыкшылы тодаргай-ла аңаа сегидилер. Мээң оон иштин төрелдери боор улус чүс ишн. Олар кылантай албас турган, даягыштарың ол-ла аржаанга октагылааннар. Оон бээр-ле

Шивээлиг-Курголда аржаанын "Агар-оол аржааны" диги бергенер. Ол чоңуң аржаанга тыыскаан ады-дыр ишн — деп, Кара-оол Ондарович чугаазын доосту.

Ол аржаанын составы бүгү Тывага билдинтир Уру аржаа-нынга дыка-ла чоок, домейлешкөн чон эскерин билгенер. Ол ижин, баар, чүстөр, даван-дак аарыгыг, хоочулуг аска-бүскөк кижилерге ылан-ла тааржырын орта барган, эмнелгенин бадыткан болур. Кыныкы үеде оңу чалан алгантын ажылдап, дожуп эргизип турган-даа, эмненин болур. Агар-оол аржаанынын сураа чонче тарап, оон аалчылары чай болурга-ла, арыбдай бээр апарган. Маңаа чүгүл Алдыы, Үстүү Ишкенин Хор-Тайга, Кызыл-Тайга ол чоок-кавынын чурттакчылары эвес, соолуг үеде кайып-даа кижилер четкилен келгеш, эмненин, кадыкшылын быжыгалап ап, арыг агаарлыг, айырап каас-чараш бойдус чурумалдыг черге мага хандыр дынтанын көп турары оорунчуг.

Эм-